

ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

За останні десятиріччя в Україні відбулися значні зміни у демографічній ситуації, які пов'язані з переходом від режиму простого відтворення до депопуляції населення. Особливо складного характеру депопуляція набула у сільській місцевості. Тенденції загострення демографічної ситуації у сільських поселеннях ускладнюють економічну ситуацію у державі, кризу в аграрній сфері та зумовлюють деградацію українського села, носія головних еталонів етнічної культури. Тому, управління демографічними процесами у сільських поселеннях можна віднести до основних напрямків державної політики, враховуючи регіональні особливості та загальнонаціональні інтереси.

Проблемі сільського розселення в Україні тривалий час не приділялось належної уваги. Науковий аналіз сільських поселень до 80-х років ХХ ст. фактично обмежувався проблемами їх економічного розвитку. Лише сьогодні розширюється тематика та підходи у дослідженнях, аналізуються регіональні особливості систем сільського розселення. У працях А.І. Доценка [1], Ф.Д. Крисанова [2], Л. Шепотько, І. Прокопи, О. Максимюка [3] та ін., з позиції комплексного системного підходу аналізуються теоретичні та прикладні аспекти взаємозв'язку міського та сільського розселення, проблеми соціально-економічного розвитку сільських поселень. Окремі аспекти сільського розселення Львівської області аналізуються науковцями Львівського національного університету імені Івана Франка. Б.Я. Думін і Г.А. Зільбер досліджували динамічні зміни у системі міського і сільського розселення Львівської області на основі переписів 1931 р. і 1959 р., адміністративних змін 1947 р. [4]. Взаємозв'язок демографічних процесів з економічним потенціалом території, питання людності сільських поселень аналізувала Г.М. Анісімова [5]; проблеми використання трудових ресурсів сільських поселень Львівської області у зв'язку з соціально-економічним та демографічним розвитком досліджуються М.І. Білецьким, М.М. Книш, Л.Т. Шевчук [6]. Проте, зважаючи на вагоме значення виділених досліджень, за умови критичного аналізу, їх об'єктом обрано найбільш репрезентативні проблеми економічного розвитку сільських поселень останніх десятиліть.

Поглиблення ефективності суспільно-географічного дослідження сільського розселення, відображення сучасного стану демографічних процесів у сільських поселеннях в залежності від категорії людності та їх соціально-економічного розвитку є метою та змістом цієї праці.

Львівська область виділяється в Україні найбільшою чисельністю сільського населення. Станом на 1 січня 2002 р., в області проживало 1065 тис. осіб, 6,7% від загальної чисельності сільського населення в державі. Кількісно високий демографічний потенціал сільського населення, висока його щільність – 48,8 осіб/км² (в Україні 26,7 осіб/км²) та невисокі темпи скорочення – 17,5%, проти 30% в Україні, протягом 1959-2002 рр., свідчить про дещо кращу демографічну ситуацію в цьому регіоні.

Це зумовлено об'єктивними чинниками історичного розвитку регіону та суб'єктивними заходами колективізації та індустріалізації, запровадженими тут тільки у післявоєнний період, які у часі уповільнили темпи депопуляції населення. Проте, сам факт депопуляції свідчить про фактичне вимирання села. Тим більше, що ситуація в межах області має істотні особливості на рівні сільських адміністративних районів і сільських населених пунктів, в окремих поселеннях вона набула гострої демографічної кризи.

Сповільнення темпів природного зростання сільського населення починається з 70-х років ХХ ст. У 1977 р., у групі північно-східних районів (Бродівський, Буський,

Золочівський), вперше фіксується масштабне серед поселень природне скорочення населення. У 1991 р. цей процес охопив більшість районів і вперше в області зареєстровано природне скорочення (-0,9‰). Сьогодні процес депопуляції значно ускладнився, значення коефіцієнта природного приросту (-5,3‰) більше ніж у шість разів перевищує аналогічний показник 1991р. Одночасно коефіцієнт природного скорочення сільського населення майже у три рази (2,8) більший ніж у містах і це за умови вищої народжуваності серед сільського населення, 10,1‰ проти 8,2‰ у містах.

На загальному фоні найбільш несприятливі тенденції швидкого занепаду сільських поселень характерні для північно-східних і східних районів. Значення коефіцієнта природного приросту у Золочівському (-9,4‰), Буському (-9,3‰), Перемишлянському (-9,3‰), Жидачівському (-8,9‰), Бродівському (-8,4‰) районах значно нижче, ніж пересічно в області, і наближається до пересічного значення в Україні (-9,3‰).

Деяко нижчі темпи депопуляції, щодо пересічного значення в області, у гірських районах, Турківському (0,9‰) – сьогодні зберігається додатний природний приріст, і Сколівському (-1,5‰). Серед районів рівнинної частини області низьке значення природного скорочення у Яворівському (-2,6‰), Миколаївському (-2,7‰), Стрийському (-3,4‰), Жовківському (-4,1‰) та Пустомитівському (-4,8‰) районах. У інших районах показник природного приросту на рівні пересічного значення в області.

Вищий на загальному фоні коефіцієнт природного приросту в області сформувався в умовах високої народжуваності (10,1‰) та низької смертності (15,4‰), тоді як в Україні ці показники відповідно становлять 9,4‰ та 18,7‰. Загалом, позитивне значення показників природного відтворення населення у селах Львівщини зберігається внаслідок більш сприятливої вікової структури населення.

Особливості природного відтворення населення в розрізі адміністративних районів аналогічні загальнодержавним. Низький показник смертності у Турківському та Сколівському районах зумовлений невисокою часткою осіб старшого віку, відповідно 23,9% і 25,8%, та високою часткою осіб працездатного і молодших працездатного віку. Сприятлива вікова структура (середній вік найнижчий в області навіть порівняно з міським населенням) формує великий резерв трудових ресурсів. У Перемишлянському, Жидачівському, Буському, Бродівському районах, де показник смертності найвищий, осіб старшого віку у віковій структурі близько третини.

На основі аналізу статистичних даних виділено три групи районів, що відрізняються показниками демографічного розвитку. У першу групу визначено Пустомитівський (-4,8‰) і Стрийський (-3,4‰) райони, які характеризуються пересічним значенням природного приросту сільського населення, проте, низьке значення міграційного скорочення населення (-7,4‰) або його збільшення, на 4,6‰ у Пустомитівському, внаслідок сприятливих соціально-економічних процесів, зумовили зростання населення Пустомитівського району на 21,6%, Стрийського на 9,8%.

У другу групу виділено райони з пересічним значенням природного приросту – Дрогобицький (-6,4‰), Жовківський (-4,1‰), Радехівський (-5,4‰), Самбірський (-4,6‰), Сокальський (-6,1‰), Миколаївський (-2,7‰), і пересічним значенням міграційного зменшення населення та високим природним приростом – Сколівський (-1,5‰), Турківський (0,9‰), і високим міграційним скороченням. Протягом визначеного проміжку часу, діапазон динаміки загального скорочення сільського населення коливався у вище виділених районах від (-10,0‰) до (-17,9‰).

Третя група охоплює райони з найскладнішою демографічною ситуацією – низьким природним приростом – Буський (-9,3‰), Городоцький (-7,2‰), Золочівський (-9,4‰), Кам'янка-Бузький (-6,0‰), Бродівський (-8,4‰), Жидачівський (-8,9‰), Мостиський (-6,8‰), Перемишлянський (-9,3‰), та високим міграційним скороченням, що зумовило найбільше зменшення сільського населення в області (-12,3‰) – (-38,6‰).

Негативні тенденції вікової структури населення, спрямовані на зростання частки осіб старших вікових груп, мають затяжний характер у сільських поселеннях Львівщини. Процес старіння сільського населення має більш глибокі наслідки порівняно з аналогічними процесами у містах. Якщо частка осіб пенсійного віку, упродовж 1959-2002 рр., у містах області зросла з 9,7% до 18,7%, відповідно, у селах з 14,5% до 26,1%. Згідно оцінки ступеня старіння населення Е.Россета [7, С. 69], демографічна старість настає тоді, коли частка осіб пенсійного віку становить понад 12%. Таким чином, населення Львівщини перебуває в стані демографічної старості, проте, прогресуючі тенденції вона має саме у сільських поселеннях. За умов стабілізації економічної ситуації у державі, у містах, з кращою віковою структурою, ще можливе підвищення природного приросту, тоді як у селах ситуація практично безнадійна.

З огляду на негативні тенденції демографічного старіння змінилась структура економічної активності сільського населення. Якщо у 1959 р. населення молодше працездатного віку становило 30,5%, працездатного 55,2%, старше працездатного 14,3%, упродовж сорока років відбулося зменшення перших двох груп, відповідно, до 22,1% і 51,8% та збільшення осіб пенсійного віку до 26,1%.

Помітно зменшилася чисельність населення в найбільш економічно активному віці, 20-49 років, з 39,6% (1959 р.) до 34,8% (2002 р.). Це негативно відображається на ефективності використання виробничих можливостей та на продуктивності праці у селі. Одночасно, із зменшенням працездатного населення зростає його демографічне навантаження. У 2002 р., в розрахунку на 1000 осіб працездатного віку, демографічне навантаження осіб молодше працездатного віку становило 417, старше працездатного – 498 осіб. Велика різниця у демографічному навантаженні непрацездатних вікових груп повторно свідчить про проблеми демографічного розвитку – звуження природного відтворення та поглиблення процесу старіння сільського населення.

Кризова демографічна ситуація, зумовлена несприятливою віковою структурою населення, сформувалася у категорії малих (234 села) і середніх (4) за людністю поселеннях, з яких 74 (31%) людністю до 50 осіб. Їхня вікова структура не забезпечує навіть простого відтворення населення, у 80 поселеннях упродовж 1996–2000 рр. не було народжених, у 73 (3,9%) дітей віком до 5 років, 32 (1,1%) дітей і підлітків віком 6–17 років, у 24 (1,3%) молоді 18–28 років, яка найбільш активна у відтворенні населення, що зумовить у майбутньому швидке скорочення населення і повне їхнє обезлюднення. Найбільше демографічно неперспективних поселень у “кризових” районах – Золочівському (28), Перемишлянському (22), Жидачівському (19), Бродівському (17), Буському (12), а також у районах дисперсного розселення з великою кількістю хуторів – Жовківському (18) і Яворівському (12). Серед виділених у Золочівському районі 28 поселень демографічної кризи, у 22 – частка осіб пенсійного віку становить 50–100%. Наприклад, у селі Скнилів з 423 жителів – 310 (73,3%) – особи пенсійного віку, 39 (9,2%) у віці до 16 років, решта 74 (17,5%) – працездатне населення; селі Кульби (14) – 11 (78,6%) – пенсіонери, решта працездатне населення передпенсійного віку. На межі зникнення опинилися села Дунаєць (Жидачівський район) – 5 жителів, Павуки (Миколаївський) – 3, Мала Хвороща (Самбірський) – 1, Білани (Самбірський) – 1, Волянка (Самбірський) – 6, Роздоріжне (Золочівський) – 17, у яких всі жителі пенсійного віку.

Обезлюднення загрожує не тільки 12,8% сільських поселень, де живуть в основному особи похилого віку, загалом депопуляцією в області охоплено 1480 (49,9%) сіл. У 14 районах, найбільш привабливої для життєдіяльності рівнинної частини області, обезлюднення відбувається інтенсивними темпами, тут у 80-97% сіл кількість померлих була більшою за кількість народжених. Найгірша ситуація у Перемишлянському та Жидачівському районах, де кількість таких поселень становила відповідно 96,6% і 95,6%. На загальному фоні високою демографічною стабільністю характеризуються два гірські райони

– Турківський і Сколівський, у яких обезлюдненням охоплено 41,5% та 43,4% поселень.

Проблема динаміки демографічних процесів сьогодні особливо актуальна, адже обезлюднення охоплює за людністю всі категорії сільських поселень. Особливо тривожним є факт зміщення тенденції в напрямку середніх та великих сіл, які недавно вважалися “перспективними”. Згідно статистичних даних, у 2002 р. серед хуторів обезлюдненням охоплено 80,3% поселень, тоді як серед середніх поселень цей показник становив 81,7% і дещо менше серед великих – 71,5%. У чотирьох районах – Бродівському, Жидачівському, Перемишлянському, Сокальському, серед середніх і великих поселень природне скорочення характерне для всіх поселень. Демографічна нестабільність середніх і великих поселень зумовлює процес їх переходу у категорію менших за людністю і розвиток депресивних демографічних явищ.

Аналіз даних перепису населення 1959 р. та сучасного обстеження сільських поселень, здійсненого Мінстатом України станом на 1 січня 2000 р., свідчить про зменшення людності у більшості сільських поселень. Зокрема, у Бродівському районі, з 101 поселення, кількість населення зросла лише у 4 селах, у Дрогобицькому з 74 у 18 (24,3%), Жовківському з 160 у 41 (25,6%), Сколівському з 53 у 12 (22,6%). Найбільше скорочення кількості населення спостерігалось у групі малих та середніх поселень, що зумовлено відсутністю виробничо-управлінських структур та низьким розвитком соціальної інфраструктури. Наприклад, у Дрогобицькому районі, який виділяється в області великими селами, 35% поселень – центри локальної організації системи сільського розселення – скорочення населення у групі хуторів особливо значне – 85%, а у групі великих поселень (понад 1000 осіб) спостерігалось зростання населення на 2,9%. Серед карпатських районів, найбільш віддалених від центрів урбанізації, скорочення населення у всіх групах найменше, а у великих поселеннях досить значне зростання (у Сколівському районі на 20,1%).

Сприятлива демографічна ситуація у гірських селах зумовлена, по-перше, особливостями географічного положення, трудової діяльності та рисами місцевої культури. Насамперед, гірські поселення Львівської області найбільше віддалені від значних промислових центрів своєї і сусідніх областей, тому для населення не характерні інтенсивні маятникові міграції. Для цього регіону типові довготривалі сезонні трудові міграції. По-друге, особливості природних умов регіону зумовили зайнятість населення, насамперед, у промислових галузях – лісопромислому комплексі, рекреаційному господарстві, місцевих традиційних промислах, де рівень доходів населення значно вищий, ніж у галузях сільського господарства. По-третє, вагомий вплив мають особливості культури, яка характеризується більш консервативним способом життя, багатовіковими зв'язками населення з унікальними компонентами природи.

Таким чином, аналіз демографічної ситуації у селах Львівщини свідчить про її зв'язок з соціально-економічними і політичними змінами, що сталися у післявоєнний період. Соціально-економічні проблеми, як наслідок невдалої політики у сільському господарстві, гірші умови культурно-побутового обслуговування сільського населення порівняно з міським, зумовили міграцію сільської молоді у міста. Особливо помітні наслідки цієї політики в останнє десятиріччя, коли природне скорочення набуло найбільшого значення за післявоєнний період, відповідно високим є зменшення сільського населення, і очевидно, згідно з тенденціями, темпи зменшення природного приросту у найближчі роки залишаться на такому ж рівні, або подвоються. Невтішним аргументом є позитивне сальдо міграції у сільські поселення. Адже, протягом 1995-2002 рр., міграційний приріст населення становив мізерну величину і формувався, здебільшого, з осіб похилого та середнього віку.

Література:

1. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми і перспективи. – К.: Наукова думка. 1994. – 195 с.

2. Крисанов Ф.Д. Сельское расселение: социально-экономический аспект // АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наукова думка. 1988. – 140 с.
3. Шепотько Л., Прокопа І., Максимюк О. Село: сучасна політика і стратегія розвитку // НАН України: Ін-т економіки. – К.: 1997. – 330 с.
4. Зільбер Г.А., Думін Б.Я. Деякі особливості географії населення Львівської області // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – Львів. 1962. Вип. 1. – С. 60-63.
5. Анісімова Г.М. Максимова Є.М. Особливості розвитку територіальної системи розселення в Західному регіоні України // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К.: Наукова думка. 1993. – С. 66-76.
6. Билецкий М.И., Кныш М.М. Шевчук Л.Т. Проблемы рационального использования трудовых ресурсов сельского хозяйства региона (на примере Львовской области) // Весник Львов. ун-та. Серія географічна. – Львов. 1986. Вип. 15. – С. 71-74.
7. Россет Э. Процесс старения населения, Демографические исследования. – М.: Статистика. 1968. – 509 с.

Summary:

Pandyak I., Gusak M. GEOSPATIAL PECULIARITIES OF THE DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF RURAL SETTLEMENT OF LVIV REGION

The peculiarities of the humanity changes of rural settlements of Lviv region in the post war period are analyzed. It has been discovered the types of rural settlements for humanity. And it has been analyzed the peculiarities of development of demographic and social-economical processes.

УДК 911.373 (477)

Лілія ЗУБ

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ).

Сьогодні, коли в Україні продовжує загострюватися демографічна криза, дослідження міграцій населення вимагає глибокого осмислення та вивчення, оскільки їх вплив на демографічні процеси з кожним роком зростає. В останні роки цьому питанню мало приділялося уваги, тому що дослідження міграційних процесів є одним із найскладніших напрямків соціально-демографічного аналізу. Аналіз тенденцій міграцій населення ускладнений недостатньою достовірністю вихідних даних: наявні джерела інформації про міграції дають менш точні відомості порівняно з джерелами інформації про інші демографічні процеси. Однак, на сучасному етапі єдиною можливою залишається використання офіційних даних статистики міграційних потоків при аналізі міграцій. За такого підходу при проведенні міграційного аналізу враховуються лише ті переміщення у просторі, які пов'язані із зміною прописки (після її відміни – реєстрації), тобто офіційного місця проживання. Нелегальна міграція (як наших співгромадян до інших країн, так і іноземців до України) та неофіційні переїзди в межах України у цьому контексті випадають з поля зору.

Дослідженнями міграцій різного рангу в свій час займалися В.Джаман, Я.Жупанський, Ф.Заставний, О.Хомра, К.Прокопишак, О.Бугуцький, М.Прибиткова, Г.Балабанов, А.Гольцов, Г.Старостенко та інші.

Завданням даної статті є дослідження впливу сучасних міграцій на такі демогеографічні процеси, як динаміка чисельності населення області, формування статевої та вікової структури, а також на природний рух; виявлення наслідків цього впливу та тенденцій зміни даних процесів під впливом міграційного чинника.